

Observeren en volgen

Bernadette (8 jaar) en haar broertje Koos (5 jaar) komen samen binnen. Bernadette kijkt dadelijk waar haar vriendinnen zitten. Er zit een groepje meisjes bij elkaar aan tafel. Zij wil daarbij aansluiten, maar Koos trekt aan haar hand. Ze moet met hem mee naar een andere tafel. Bernadette blijft bij hem zitten, maar kijkt niet blij. En als de andere meisjes zonder haar naar het verkleedhok gaan, betreft haar gezicht nog meer. De pedagogisch medewerker stelt aan hun tafelgroep voor om te gaan kleien. De meeste kinderen reageren enthousiast. Bernadette pakt de klei op en gaat er lusteloos mee kneden. De pedagogisch medewerker blijft vanaf een afstandje nog even kijken naar het groepje kleiende kinderen. Zij ziet dat iedereen betrokken bezig is, behalve Bernadette. Wat zou er met Bernadette aan de hand zijn? Zij loopt weer terug naar het groepje. 'Wil je liever iets anders doen, Bernadette?' Bernadette knikt. 'Bernadette moet bij mij blijven', zegt Koos onmiddellijk. Dan snapt de pedagogisch medewerker de situatie. 'Bernadette heeft niet zo'n zin in kleien, Koos. Laat je zusje maar lekker verderop spelen, dan blijf ik bij jullie kleien', zegt ze. Bernadette kijkt de pedagogisch medewerker dankbaar aan en rent naar het verkleedhok.

Als de eerste kinderen binnendruppelen houdt de pedagogisch medewerker een oogje in het zeil. Ze kijkt hoe de kinderen binnenkomen. Komen ze vrolijk binnen of is er misschien iets aan de hand? Zijn ze later betrokken bij hun activiteit of zijn ze lusteloos bezig? Soms let je op de sfeer in de hele groep. En soms let je vooral op een individueel kind. Meestal weet je al genoeg door even de rust te nemen om te kijken.

Soms is dat oplettend rondkijken niet voldoende om te begrijpen wat er aan de hand is met een groep of met een kind. Dan moet je gericht en systematisch kijken: je moet de tijd nemen om te observeren. Daarnaast kan de buitenschoolse opvang belangrijke gegevens over individuele kinderen of groepen ook op regelmatige momenten vastleggen. In dat geval gaat het om het

hanteren van een kindvolgsysteem. Oplettend rondkijken, observeren en het werken met een kindvolgsysteem zijn belangrijke pedagogische middelen in de gereedschapskist van de pedagogisch medewerker.

Oplettend rondkijken

Pedagogisch medewerkers richten bij tijd en wijle hun aandacht op het gedrag en de uitstraling van de kinderen. Ze kijken dagelijks naar de kinderen en nemen in zich op wat er gebeurt. Door dit oplettend rondkijken pikt de pedagogisch medewerker signalen van kinderen op en houdt zij overzicht over de groep. Kinderen met wie het op dat moment niet prettig verloopt, vallen dan op. Als medewerkers zien dat kinderen doelloos rondlopen,

gaan zij met hen een activiteit bedenken. Als een kind de hele middag alleen speelt, vragen zij of hij het naar zijn zin heeft. En als ze opmerken dat kinderen met bepaald speelgoed nooit spelen, gaan ze dat materiaal op een zichtbare plaats neerzetten of vervangen door iets anders. De pedagogisch medewerkers kijken ook bewust naar wat er wel goed verloopt. Kinderen die al een halfuur met veel fantasie en plezier in de verkleedhoek bezig zijn. Een kind dat ademloos verdiept is in een boek op de bank. Zo krijgen zij ideeën voor nieuwe activiteiten die wellicht bij meer kinderen aanslaan.

Het dagelijkse kijken naar kinderen schept dus de mogelijkheid om bewust en overdacht te handelen. Het helpt om je beter in te leven in de kinderen en beter aan te sluiten op de behoeften van individuele kinderen of van de groep.

Het oplettend rondkijken is een pedagogisch middel dat in de drukte gemakkelijk vergeten kan worden. We denken al snel dat we alles zien, maar dat is niet zo. Er zijn ook dan ook allerlei uitdrukkingen die ons eraan herinneren dat we lang niet altijd alles zien, ook al denken we misschien van wel. We hebben een 'blinde vlek', hebben ergens 'geen oog voor', 'zien iemand niet staan' of zijn zelfs 'ziende blind'. Maar we kunnen ook een 'open oog' hebben, 'onze ogen en oren goed de kost geven' en 'dan ook ineens het licht zien'.

Observeren en volgen met een doel

Oplettend rondkijken hoort bij het dagelijks handelen. Dat gebeurt altijd. In de buitenschoolse opvang wordt ook geobserveerd. Dat gaat verder dan oplettend rondkijken tijdens het werk in de groep. Het gaat dan om systematisch en gericht kijken aan de hand van een vraagstelling. Een kindvolgsysteem gaat over het verzamelen en vastleggen van bepaalde gegevens over individuele kinderen. Die gegevens worden niet eenmalig maar met enige regelmaat vastgelegd. Een kindvolgsysteem maakt het mogelijk om gedrag en ontwikkeling van kinderen op de buitenschoolse opvang gedurende verschillende jaren te volgen.

Observeren en het invullen van een kindvolgsysteem zijn alleen zinvolle bezigheden als je een vraag hebt: wat wil je weten? En het is belangrijk dat je ook iets met de

gegevens doet. Het observeren moet onderdeel zijn van een handelingscyclus:

- › een plan maken;
- › het plan uitvoeren;
- › evalueren;
- › het plan aanpassen.

Ook spreekt men wel van het 'doorlopen van de kwaliteitcirkel' of de PDCA-cyclus; Plan-Do-Check-Act (zie figuur 17.1).

Hieronder een voorbeeld van het handelen volgens een cyclus in de buitenschoolse opvang. Met het zetten van de laatste stap is de handelingscyclus rond.

- › Je stelt een plan op, bijvoorbeeld een plan om de onderlinge contacten in de groep te verbeteren (Plan).
- › Vervolgens voer je dit plan ook uit, bijvoorbeeld een aantal kennismakingspelletjes in de groep (Do).
- › Hierna controleer je of het uitgevoerde plan tot verbetering heeft geleid: hebben de kinderen nu meer onderlinge contacten? In deze fase speelt het observeren een rol (Check).
- › Afhankelijk van het antwoord op deze vraag wordt het plan al dan niet aangepast of vervangen door een volgende stap. Je handelt dus op basis van de check die je hebt uitgevoerd (Act).

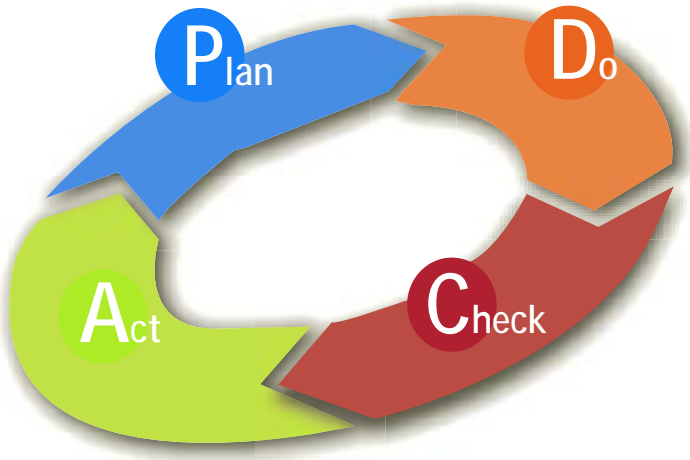
Kenmerken van observeren

Observeren is een van tevoren geplande actie, waarvoor een vraagstelling is bedacht en tijd is ingeruimd. De informatie uit observaties dient soms als input voor teambesprekingen over veranderingen en verbeteringen. In het algemeen wil de buitenschoolse opvang een van de volgende vragen beantwoorden met deze observaties.

- › Maken alle kinderen in de groepen het goed?
- › Sluit het aanbod aan bij wat kinderen nodig hebben?
- › Zijn er kinderen die extra zorg nodig hebben?

Deze drie algemene vraagstellingen kunnen tot meer specifieke vragen worden omgevormd.

Je kunt bij het observeren letten op zaken die niet goed verlopen. Door observatie krijgt de pedagogisch medewerker inzicht in wat er misgaat zodat zij de situatie kan verbeteren. Maar het is ook interessant om iets te observeren wat juist wel goed verloopt. Dat is stimulerend, het geeft de energie om het de volgende dag ook weer zo te doen.

FIGUUR 17.1 DE KWALITEITSCIRKEL

Observeren onderscheidt zich van oplettend kijken door drie kenmerken:

- › gericht kijken;
- › systematisch kijken;
- › vastleggen.

Gericht kijken betekent dat de pedagogisch medewerker een bepaalde vraagstelling in het hoofd heeft. Een pedagogisch medewerker wil bijvoorbeeld te weten komen of een bepaald kind zich prettig voelt in de groep. Zij heeft daarom van tevoren nog eens de observatielijst 'welbevinden' doorgenomen en kijkt gedurende de hele middag regelmatig of de genoemde aspecten bij het kind herkenbaar zijn. Is hij betrokken en geconcentreerd aan het spelen? Kijkt hij tevreden of vrolijk? Is hij nieuwsgierig en leergierig bij nieuwe dingen?

Een andere gerichte vraagstelling die zich leent voor observatie is bijvoorbeeld: welke kinderen hebben geen aansluiting met andere kinderen in de groep? De pedagogisch medewerkers hebben zich voorgenomen om dat in één week in kaart te brengen. Ze kijken elk kwartier even de groep en de ruimtes rond (ook buiten) en kruisen dan op de aanwezigheidslijst aan welke kinderen geen speelgenootje hebben. In de week daarna herhalen ze dit.

Systematisch kijken betekent dat de pedagogisch medewerkers op eenzelfde manier kijken. Daarvoor

zijn hulpmiddelen zoals een checklist, een observatielijst of een beoordelingssysteem. Die helpen om met dezelfde blik te (blijven) kijken.

Vastleggen van de observatiegegevens is het derde kenmerk van observeren. Andere woorden daarvoor zijn registreren of documenteren.

Bijvoorbeeld:

- › Turven hoe vaak iets voorkomt: bijvoorbeeld hoe vaak een kind ruzietjes of conflicten heeft.
- › Keuze uit een vast aantal antwoorden op een formulier, bijvoorbeeld: samenspel van jongens en meisjes komt in onze groep: niet voor/soms voor/regelmatig voor/zeer vaak voor.
- › Beoordelen door een code te geven: het welbevinden van een kind kan liggen tussen 3 (laag welbevinden) en 1 (hoog welbevinden).

Kenmerken van goed observeren

Observeren is leuk, maar niet eenvoudig. Het belangrijkste is om onbevooroordeeld en objectief te kijken. Dat betekent:

- › met distantie;
- › met een open blik;
- › met hulpmiddelen;
- › bij de feiten blijven;
- › aandacht.

Objectief observeren vereist dat de pedagogisch medewerker zich losmaakt van emotie en oordelen. Bij een open vraag zoals 'Hoe verloopt het contact tussen ouders en pedagogisch medewerker bij het halen?' is dit relatief eenvoudig. Objectief observeren bij een sterk vermoeden of een probleemsituatie is al veel moeilijker. 'Ik ga groep Zilver eens goed in de gaten houden, daar draait het al weken niet lekker'. Of: 'José speelt vaak alleen, ze zou toch niet autistisch zijn?'. Observeren bij dit soort vragen vergt afstand nemen van eigen oordelen en die van collega's. Met andere woorden: ongerustheid over José en zorgen over groep Zilver moeten 'geparkeerd' worden. Goed observeren vergt ook een open blik en een zo open mogelijke vraagstelling. De vraag 'Welk positief en negatief sociaal gedrag merk ik deze middag op in groep Zilver?' is bijvoorbeeld beter dan 'Wat gaat er allemaal fout in groep Zilver?'

Hulpmiddelen helpen ook om objectiever te kijken. Een observatielijst helpt bijvoorbeeld om te bepalen waar je naar moet kijken bij negatief sociaal gedrag en positief sociaal gedrag.

Dicht bij de feiten blijven (José zit vaak alleen) in plaats van interpreteren en 'labelen' (José lijkt wel autistisch) helpt ook om goed te observeren. Dit helpt ook om later

een onderbouwing te geven van een observatieresultaat en erover te denken en te praten.

Observeren vraagt tot slot aandacht. Het is daarom lastig te combineren met intensief werken op de groep. Pedagogisch medewerkers maken daarom vaak een taakverdeling tijdens een observatie. 'Kunnen de stagiaire en jij na het eten en drinken samen de groep draaien? Dan kan ik wat observaties doen in groep Zilver.'

Kindvolgsystemen

Met een kindvolgsysteem worden gegevens over welbevinden, gedrag en ontwikkeling van individuele kinderen verzameld en vastgelegd. Een goed registratieformulier voor een kindvolgsysteem biedt houvast bij het verzamelen, invoeren en gebruiken van de gegevens. Tegenwoordig worden dergelijke gegevens vaak digitaal opgeslagen. Zo komt er per kind een helder overzicht van zijn of haar geschiedenis op de buitenschoolse opvang.

Er zijn verschillende soorten kindvolgsystemen mogelijk:

- › kindvolgsysteem voor zorgkinderen;
- › een kindvolgsysteem voor alle kinderen;
- › volgen via gegevens van ouders.

Kindvolgsysteem voor zorgkinderen

De buitenschoolse opvang kan een kindvolgsysteem opzetten dat alleen gericht is op kinderen die extra zorg nodig hebben in de buitenschoolse opvang. Er wordt bijgehouden welke kinderen in de groep extra zorg nodig hebben en wat de aard en het verloop van het probleem is. De informatie wordt gebruikt om vervolgacties te ondernemen, zoals contact opnemen met de ouders, het opstellen van een handelingsplan en inschakeling van een externe deskundige (bijvoorbeeld een psycholoog of orthopedagoog). Ook deze afspraken worden bijgehouden.

De buitenschoolse opvang bepaalt van tevoren welk soort problemen van kinderen men wil volgen. Meestal gaat dat om lastig, druk of teruggetrokken gedrag. Of om vermoedens van een ontwikkelingsachterstand of vermoedens van kindermishandeling of verwaarlozing thuis.

Voorbeelden van categorieën waarin de gegevens over zorgkinderen worden vastgelegd:

- › definitie of omschrijving van het probleem;
- › informatie van derden (uit een handelingsplan, een medisch onderzoek of een extern uitgevoerde observatie);
- › belangrijke feiten en afspraken;
- › contactgegevens van deskundigen.

De gegevens uit het kindvolgsysteem kunnen dienen als basis voor besprekingen over het kind: intern binnen het team, in gesprekken met de ouders en eventueel met externe deskundigen of netwerken. Het kindvolgsysteem ondersteunt dus ook signalering van problemen en besprekingen daarvan met personen buiten de buitenschoolse opvang. Hiervoor neemt de buitenschoolse opvang bijvoorbeeld deel aan besprekingen van een ZAT (Zorgadviesteam) of een CJG (Centrum voor Jeugd en Gezin).

Een kindvolgsysteem voor alle kinderen

Een kindvolgsysteem kan ook een bredere invulling krijgen. De kinderen worden gevolgd om te beoordelen of de pedagogische doelen voor alle kinderen worden gehaald. De vier pedagogische doelen uit de Wet kinderopvang worden dan vertaald naar vraagstellingen over individuele kinderen. Soms heeft de organisatie nog meer pedagogische doelen opgesteld. Alle pedagogische doelen uit het eigen pedagogisch

beleid van de organisatie kunnen in aanmerking komen voor een kindvolgsysteem door ze als vraag te vertalen en er een registratie-instrument bij te zoeken of te maken. Voor sommige van deze vragen zijn meetinstrumenten beschikbaar, bijvoorbeeld voor het nagaan van het welbevinden of sociale competentie, voor relaties tussen kinderen en voor het observeren van interacties.

Niet alle vragen hoeven in een kindvolgsysteem terecht te komen. Het gaat om de belangrijkste vragen.

Volgen via informatie van ouders

Bij de intake worden allerlei gegevens gevraagd aan de ouders. Bijvoorbeeld informatie over voedselallergieën of spelvoorkeuren van het kind. Deze gegevens kunnen digitaal of schriftelijk worden verwerkt. Het wordt een kindvolgsysteem als men de informatie up-to-date houdt door bijvoorbeeld ieder jaar opnieuw een aantal vragen met de ouders door te nemen. Zo krijgt men zicht op veranderende interesses en voorkeuren. De opzet van zo'n systeem kan helpen bij het samenstellen van groepen en het organiseren van activiteiten.

PRAKTIJK

Voorbeelden van vragen per kind voor registratie in een kindvolgsysteem

- › Emotionele veiligheid: Wat is het welbevinden van het kind op de buitenschoolse opvang? Vindt het kind het leuk op de buitenschoolse opvang?
- › Persoonlijke competentie: Welke interesses toont het kind op de buitenschoolse opvang? Is een kind betrokken bij de activiteiten op de buitenschoolse opvang? Heeft het kind de vaardigheden om deel te nemen aan de activiteiten?
- › Sociale competentie: Draait een kind goed mee in de groep? Heeft hij vriendjes en vriendinnetjes? Maakt het kind contact met pedagogisch medewerkers?
- › Normen en waarden: Maakt het kind zich de impliciete en expliciete regels eigen die gelden op de buitenschoolse opvang? Reageert het kind op feedback van de pedagogisch medewerkers op zijn gedrag?

Bronnen voor het kindvolgsysteem

Bij het volgen van kinderen kunnen verschillende soorten informatie worden gebruikt. Die gegevens kunnen worden verkregen op basis van observaties, vragenlijsten of uitkomsten van gesprekken met kinderen, ouders, school of jeugdzorg. Het kan gaan om eigen gegevensverzameling van de buitenschoolse opvang, maar ook om gegevens van anderen. Een voorbeeld van dat laatste is het gebruikmaken van gegevens die basisscholen over de kinderen verzamelen.

Bij het volgen van het welbevinden kunnen de kinderen van tijd tot tijd individueel geobserveerd worden. Het welbevinden kan ook direct worden bevraagd bij kinderen en blijkt dan uit hun antwoorden op vragen. Of andere informanten kunnen rapporteren over het welbevinden van de kinderen.

De kinderen kunnen ook op andere gegevens gevolgd worden, bijvoorbeeld over sociale contacten, ontwikkeling of gedrag. Het zou bijvoorbeeld zinvol zijn om de

ontwikkeling van de interesses en prestaties van kinderen op sportief, creatief en technisch gebied regelmatig te volgen. Dat is niet alleen voor overdracht en teambesprekingen tussen collega's prettig, maar ook voor oudergesprekken over het kind.

Eigen instrumenten of samenwerken met de basisschool?

Het observeren en hanteren van een kindvolgsysteem neemt tijd in beslag. In veel teams is discussie of deze acties niet overbodig zijn als ook de basisschool voor dezelfde kinderen al over gegevens beschikt. Hiervoor zijn twee argumenten.

- › *Ten eerste* neemt de buitenschoolse opvang een bescheiden plaats in het kinderleven in. Kinderen komen gemiddeld twee dagen per week en ze zijn er maar enkele uren per dag. De tijd is vaak te kort om echt een goed beeld van hen te kunnen vormen. Op school brengen ze heel wat meer uren door en op de basisschool zijn

Bruikbare meetinstrumenten

Voor het monitoren van de kwaliteit van het aanbod aan de kinderen zal in 2011 een instrument ontwikkeld worden door het Kohnstamm Instituut in samenwerking met het Nederlands Jeugdinstituut en NCKO. Dit instrument zal lijken op de NCKO-kwaliteitsmonitor 0-4 jaar.

Er zijn landelijke observatie- en vragenlijsten om het welbevinden van kinderen in de buitenschoolse opvang te volgen (www.nji.nl). Die lijsten zijn in de buitenschoolse opvang vooral geschikt voor een screening, als basis voor overleg over kinderen in het team of met de ouders. In dat instrument is ook een observatielijst voor groepsfunctioneren opgenomen. Ook de vragenlijst voor de kinderen wordt regelmatig gebruikt.

Ook in België is een vragenlijst voor kinderen ontwikkeld om hun welbevinden na te gaan: Bibo, ontwikkeld door ECEGO (www.kindengezin.be).

Een overzicht van beschikbare landelijke instrumenten is te vinden op www.nji.nl/ databanken bij de instrumenten, richtlijnen en kwaliteitsstandaarden. Hier is bijvoorbeeld te vinden: SCOL, een observatie-/vragenlijst over sociale competenties, die in basisscholen gebruikt wordt.

Een instrument om de kwaliteit van inrichting na te gaan zal in 2011 te vinden zijn op www.akta.nl.

kindvolgsystemen gemeengoed. Het is dus veel logischer om de ontwikkeling van kinderen tijdens de schooltijd te observeren. De basisschool kan de uitkomsten delen met de buitenschoolse opvang en afspraken maken over een gezamenlijke aanpak of extra aanbod voor de kinderen.

- › *Ten tweede* werkt de buitenschoolse opvang met een leeftijdscategorie kinderen die zelf kunnen vertellen wat zij leuk en belangrijk vinden om te doen. Met kinderen vanaf 6 of 7 jaar kun je bespreken wat er anders kan of moet. Je hoeft bij deze groep dus niet per definitie te observeren.

Veel centra voor buitenschoolse opvang vinden het daarom zinvol om met de basisscholen samen te werken in het volgen van de ontwikkeling van de kinderen op hun buitenschoolse opvang. Zo kunnen zij profiteren

van de gegevens die de basisschool al heeft. Ook voor de basisschool heeft samenwerking op dit punt voordelen. Samen kunnen ze meer betekenen voor de kinderen. De buitenschoolse opvang kan bijvoorbeeld meehelpen aan de uitvoering van handelingsplannen voor bepaalde kinderen.

Bij nauwe samenwerking tussen één buitenschoolse opvang en één basisschool is het bijvoorbeeld mogelijk om (delen van) het leerlingvolgsysteem van de basisschool toegankelijk te maken voor de buitenschoolse opvang. Hierin kunnen zowel de leerkracht als de pedagogisch medewerker van de buitenschoolse opvang gegevens invoeren. Echter dit systeem ligt minder voor de hand bij een centrum voor buitenschoolse opvang dat kinderen opvangt van diverse basisscholen.

PRAKTIJK

Handelingsplannen voor Romy, Richard en Rodney

Bso de Bonte Koe heeft twee drukke kinderen in de groep: Romy (8) en Richard (9). En Rodney (5) lijkt achter te lopen in zijn ontwikkeling. Hij praat nauwelijks en reageert ook meestal niet op vragen of aanwijzingen van de pedagogisch medewerker. De drie kinderen komen van één basisschool. De locatiemanager en twee van de betrokken pedagogisch medewerkers vragen een gesprek aan met de individueel begeleider (IB'er) van de basisschool. De ouders van de betreffende kinderen zijn van tevoren van dit contact op de hoogte gesteld.

Tijdens het gesprek is er wederzijds veel herkenning van de problematiek. De twee drukke kinderen blijken in de klas nog veel grotere problemen te geven dan in de bso-groep. De IB'er is blij om te horen dat beide kinderen goed geaccepteerd zijn in de groep. Want in de klas geeft hun drukke gedrag problemen met de andere kinderen. De pedagogisch medewerkers vertellen dat ze speciaal voor deze twee jongens een boksbal hebben aangeschaft. Als de jongens erg druk zijn, worden ze naar de boksbal gestuurd om zich even af te reageren. Andere kinderen in de groep willen ook graag met de boksbal oefenen, dus

het wordt niet als straf ervaren om er even heen te moeten. De IB'er haalt de zorgplannen van dit jaar erbij. Het blijkt dat de kinderen al twee keer zijn geobserveerd door de orthopedagoog van de school. De adviezen voor de aanpak worden doorgenomen met de pedagogisch medewerkers. Twee van de adviezen spreken de pedagogisch medewerkers aan en zijn ook juist heel goed uitvoerbaar op de buitenschoolse opvang. De pedagogisch medewerkers besluiten deze adviezen ook in de groep bewust toe te passen.

- › Het eerste advies is om de jongens veel structuur te bieden. Geef ze duidelijke aanwijzingen over hun gedrag en wat je van ze verwacht.
- › Het tweede advies is: geef de jongens bewust positieve aandacht en warmte als zij goed bezig zijn. Want negatieve aandacht en terechtwijzingen van volwassenen roepen ze vanzelf al op.

Ook over Rodney heeft de IB'er nuttige informatie. De schoolarts heeft ontdekt dat hij hardhorend is. Dat is de reden voor zijn gebrek aan reactie op de pedagogisch medewerkers. De ouders hebben dit wel van de schoolarts gehoord en met de school besproken, maar het niet verteld aan de buitenschoolse opvang.

Tot slot

› Observeren in de betekenis van het dagelijkse oplettend rondkijken tijdens het werk, kan in de gereedheidskist van de pedagogisch medewerker niet gemist worden. Het geeft informatie voor een beter aanbod aan de kinderen. Ook is het gewoon heel leuk en stimulerend voor het werk met de kinderen om even de rust te nemen om goed naar hun bezigheden en uitstraling te kijken.

Systematisch observeren en het bijhouden van gegevens in een kindvolgsysteem is zinvol mits het team een duidelijke vraagstelling heeft en ook een duidelijk idee wat zij met de gegevens kunnen doen. Samenwerking met de basisschool kan tot meer efficiency en een breder kindvolgsysteem leiden.

